

Lale Devri'nde Kadın Giyimi¹

Ladies Clothing in Tulip Age

Işıl Pınar ÖZLÜK*

Özet: 1718-1730 yılları arasında kalan dönem tarihimizde “Lale Devri” olarak adlandırılmaktadır. Lale Devri Osmanlı Devleti'nde her alanda birçok değişime sahne olmuştur. Çırağan eğlenceleri ve sürdürülen renkli hayat lale ile adeta bütünleşmiştir. Bilimsel alanda gelişmelerin yaşandığı, mimari faaliyetlerin hızlandığı, tercüme heyetlerinin kurulduğu bu dönemde yeni mesire yerlerinin halkın kullanımına sunulması ve eskilerinin tekrar düzenlenmesi sosyal hayatta canlanmaya vesile olmuştur. Eskisine nazaran daha çok dışarı çıkan, sosyal hayatta daha çok var olan Osmanlı kadını da kendisini ifade edebileceği en kolay yol olan giysilerle bu düzende yer bulmaya çalışmıştır. Bu çalışmada döneme ait divanlardan tespit edilen kadın giyimine ait unsurlar ve bu unsurların yorumlanması konu edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Klasik Edebiyat, Lale Devri, Kadın Giyimi

Abstract: The period which is between 1718-1730 is known as Tulip Age in our history. Tulip Age came up with many changes in various subjects in Ottoman Empire. Çırağan fests and ongoing colorful life is literally integrated with tulips. That new recreation spots were built and old ones are renewed aroused social life in this period in which scientific developments were brought up, architectural activities were facilitated, translation committees were assembled. The Ottoman women who walk around and appear in social life relatively more than before tried to find an appropriate place in the society with the easiest way to express themselves

1 Bu çalışma 6-7-8 Mart 2012 tarihinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Kadın Araştırmaları, Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından düzenlenen “I. Kadın Araştırmaları Sempozyumu”nda bildiri olarak sunulmuştur.

* Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Araştırma Görevlisi

which is clothes. In this study, the subjects are elements of ladies' clothing which are established in divans of the period and interpretations of these elements.

Keywords: Classic Literature, Tulip Age, Women Clothing.

Giyim insanoglunun ilk ihtiyaçlarından bir tanesidir şüphesiz. İlk dönemlerde muhtemelen sadece hava şartları nedeniyle örtünmek; soğuktan ve sıcaktan korunmak için başvurulmuş ilkel giyim ve örtünme eşyaları daha sonraki dönemlerde kendi içerisinde bir evrim süreci geçirmiştir. İnsanoğlunun toplum hayatına geçişiyle birlikte giyim önem kazanmıştır. Bunun yanında kişinin psikolojisi, beğenilme, iyi görünme isteği de giyim kuşamın önemli bir unsur olmasındaki faktörlerdendir. Zamanla insanın doğasında bulunan bu en basit özellikler büyük bir endüstrinin kurulmasına neden olmuştur.

Büyük Türk Sözlüğünde giyim: “1-giyilecek şey, *elbise, Osm. Libas, esvap* 2-bir defada giyilecek *elbise vesair takımı* ” olarak açıklanmıştır. Ancak bu düz tanımın yanı sıra giyim sosyal hayatta bambaşka anlamlar taşımaktadır. Giyim her şeyden önce bir iletişim aracıdır. İletişimi Ünsal Oskay şu şekilde tarif etmektedir: “*iletişim, insanın varlık sürdürme biçiminin bir ürünü ve insanın varlık sürdürme biçimindeki gelişmelere göre değişimlere uğrayan insana özgü bir olgudur*”. İletişim denilince akla ilk olarak sözlü iletişim gelmektedir. Oysa birbirini hiç tanımayan kişiler bile ilk karşılaşmalarında beden dilleri ve giyimleri sayesinde sözlü iletişimden önce sözsüz iletişim kurarlar. Kısacası iletişim sadece sözel bir süreç değildir. İnsanın söz konusu olduğu her ortamda farklı bir dille iletişim süreci yaşanır. Bu tür durumlarda davranışları belirleyen, kimin kim olduğunu söyleyen sözel iletişim değil, giyim kuşam nesnelere göre görünümünün oluşturduğu iletişim biçimidir (Oskay 2005: 3).

Kadın erkek bütün bireylerin kendini gösterme, etrafındakiler tarafından kabul görme ve beğenilme isteği insanın hamurunda olan bir özelliktir. Dini inançlar, eğitim, aile terbiyesi bunların hiçbirisi bu isteğin önüne geçemez. Günümüzde bu anlamları taşıyan giyim eşyalarının geçmişte de aynı fonksiyona sahip olduklarını söylemek hiç de yanlış olmaz. Hatta ve hatta giyim geçmişte daha da sınırlayıcı, kalıba sokucu, bilgi verici bir hüviyet taşımaktaydı. Kişinin ayakkabılarının renginden dinini, giysisindeki bazı ayrıntılardan mesleğini, milliyetini; belindeki kuşağın süslemelerinden, süslemelerde kullanılan mücevherlerden maddi durumunu anlamak mümkündür (Özlük 2011: 13). İşte bu nedenle Klasik Türk Şiiri örneklerinde karşımıza oldukça fazla malzeme çıkmaktadır.

Lale Devri ise bu açıdan bakıldığında çok daha dikkat çekicidir. Sosyal hayatın yeni inşa edilen mesire yerleri ve Sa'dâbâd'la biraz daha canlanması, lalenin bir statü ve zenginlik göstergesi haline gelmesi, dönemin giysilerine ihtişam ve renk katmış; bu o dönemde yazılan şiirlere de yansımıştır. Senede sadece 15 gün açan bir çiçeğe verilen bu önem, estetiğe, güzele verilen değer bir göstergesidir. Kıymetli bir türünün karşılığı onlarca altın olan bu çiçek sadece güzelliği için değil

aynı zamanda zarafetin, zenginliğin ve statünün sembolü olduğu için bu kadar değerli hale gelmiştir. Evlerinin bahçelerinde lale tarhları oluşturmak; lale fidelerinin çiçek açtıkları o kısacık dönemde padişahı, sadrazamı, devlet yöneticilerini bu bahçelerde ağırlamak, konuk etmek için herkes birbiriyle yarışmıştır. Erkeklerin zenginlik ve zarafet sembolü olan laleye bu derece kıymet vermeye başlamaları, kadınların da bu zenginlik ve gösteriş düşkünlüğünü başka mecralara taşımalarına neden olmuştur. Laleye ve güzelliğe olan bu iltifat sadece zenginler arasında değil sıradan halkta da görülmektedir. Bu onlar içinde bir övünç ve statü sembolüdür.

Döneme ait kaynaklarda adı laleyle birlikte en çok anılan unsurlardan bir tanesi de Sâdâbâd Sarayı'dır. Sâdâbâd Sarayı; 1721-1722 (1134) tarihinde Kağıthane deresi üzerine Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından yaptırılır (Erol Canca 1999: 170, Eldem 1977). Sâdâbâd, sadece bir mesire yerinin ismi, ya da bir sarayın adı değildir. Büyük bir yapı kompleksinin adıdır. Kağıthane deresinin yatağı değiştirilmiş, mermer döşenerek oluşturulan ve "cedvel-i sim" adı verilen bir kanala akması sağlanmıştır. Bu kanalın her iki yanından dönemin önde gelen devlet adamlarından 170 kişiye yerler verilerek buraya birbirinden güzel köşkler yaptırılmaları istenmiştir. Bunun dışında Sultan III. Ahmed için Sâdâbâd adında bir saray yaptırılmış, bu yapıların hemen yanı başındaki mesire de bu isimle anılmıştır. Sâdâbâd ve o dönemde yapılan çırağan eğlenceleri Lale Devri'nde sosyal hayatın canlanmasındaki en önemli unsurlardandır. Dönemin en dikkat çekici simalarından olan Nedim Sâdâbâd'la birlikte hayatının değiştiğini şöyle ifade etmektedir:

....

*Şimdi Sâd-âbâda bak evvelkinden a'lâ mıdır
Gör hele dünyâyı eski bildiğin dünyâ mıdır
Bu görünen bir müzeyyen kasr-ı müstesnâ mıdır
Yohsa nehr-i cennet üzre cisr-i nev-peydâ mıdır*

....

Nedim D, s.312

Kâmî'nin aşağıdaki dizelerinde de yaşanan hayata dair bazı ipuçlarını bulmak mümkündür:

*Cennet-i rûy-ı zemîn olmuş bu her dâğ üstü bâğ
Gel salın serv-i revânum bâğ-ı Sâd-âbâda gel
Sen güzeller şâhısın olmaz sana hergiz yasag
Gel salın serv-i revânum bâğ-ı Sâd-âbâda gel*

*Gonce-i ra'nâya benzer zînet-i kasr-ı cinân
Dergeh-i vâlâsına yüzler sürer âb-ı revân
Bunda şimdi hep güzeller cilvegâh-ı dil-berân
Gel salın serv-i revânum bâğ-ı Sâd-âbâda gel*

...

Kâmî D, s.76

*İyd gelsin bâ'is-i şevk-i cedîd olsun da gör
Seyr-i Sa'd-âbâdı sen bir kerre İyd olsun da gör
Gûşe gûşe mihrler mehler bedîd olsun da gör
Seyr-i Sa'd-âbâdı sen bir kerre İyd olsun da gör*

*Anda seyret kim ne fırsatlar girer cânâ ele
Gör ne dil-cûlar ne meh-rûlar ne âhûlar gele
Tıfl-ı nâzım sevdiğim bir iki gün sabret hele
Seyr-i Sa'd-âbâdı sen bir kerre İyd olsun da gör*

...

Nedim D, s.310

İstanbul halkının tarih boyunca gezinti yerlerine ve açık havaya gösterdikleri rağbet sonucu, İstanbul'da şehrin güzelliğini bir kat daha artıran çeşitli mesire yerleri oluşmuştur. Oldukça fazla tabii güzelliklere sahip olan İstanbul'daki akarsuların kıyılarında bulunan ağaçlık bölgeler halk tarafından hem bahar hem de yaz mevsiminde gezilen hoş mekânlar olarak dikkat çekmektedir. Dönemin en gözde mesire yeri olan Sa'dâbâd dışında Lale Devri'nde İstanbul halkının serbestçe gezildiği, halka açık başka mesire yerleri de şunlardır: Kağıthane Mesiresi, Göksu Mesiresi, Çubuklu Mesiresi, Alibey Deresi Mesiresi, Okmeydanı Mesiresi, Karabali Bahçesi ve Mesiresi, Büyükdere, Kırkağaç Bendler Vadi ve Mesiresi, Fındıklı Mesiresi (Eldem 1976). Bu mesire yerleri dönemin şairleri tarafından sık sık şiire konu edilmiştir. Aşağıdaki beyitlerde Göksu, Hisar, Bağ-ı Ferah, Gümüşsuyu ve Çubuklu gibi mesire yerlerinin zikredildiği görülmektedir:

*Yâr ile zevk ü safâ etmege cây-ı dil-cû
Var ise ola bogaz içre meger kim Göksû*

Şakir D, s.330-78

*Ne bezm-i bâde ne âlâyîş-i humâr gerek
Hücûm-ı leşker-i gam def'ine Hisâr gerek*

Kâmî D, c. II, s.311-77

*Nice Bağ-ı Ferah denmez nice evsâfı söylenmez
Cihân-zîb oldu çünkim böyle nüzhetgâh-ı gam-fersâ*

Nedim D, s.166-15

*Dü destim kalsa zîr-i seng-i hayretde nola ey Şâkir
Ne koz kırdık gidip Fındıklıya ol beste-lebsiz biz*

Şakir D, s.141- 35

*Kemer-bendinden âgûşa çeken yâri safâ eyler
Kemerler seyrine çıkmış kadar kesb-i hevâ eyler*

...

Gümüş-suyı'ndaki emvâci nahvetle ider pâ-mâl
O sîmîn-sine kim mestâne raksa ibtidâ eyler

İzzet Ali Paşa D, s.172

Çubuklu Göksu sâir gûşe gûşe müntezipler hep
Zamân-ı devletinde oldu her biri cihan-pîrâ

Nedim D, s.135

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere mesire yerleri Lale Devri'nde sosyal hayatın canlanmasında büyük rol oynamıştır. Kadın erkek herkes mesirelerde boy göstermektedir. Kadınlar artık mesire yerlerinde daha çok görüldükleri için giysileri çeşitlenir, renklenir. Kadınların ev içinde giysileri pek renkli ve hoştur (Altınay 1973: 77-78).Ev içerisindeki kıyafet, dışarıda da aynı zarafetle kendisini gösterir. Fakat bir müddet sonra kıyafetler normalde olduklarından farklı bir hal alır. Önce feraceler, yakaların uzunluğu, yaşmaklarının inceliği dikkati çeker. Nihayet kadınlar zarafetlerini artıracak yeni yöntemler denemeye başlarlar. Bu şekilde güzelliklerini bir kat daha artırmak isteyen hanımlar bir süre sonra bu özgülükleri dikkat çekecek kadar zorlamaya başlarlar (Altınay 1973: 79).

Osmanlının en renkli, en canlı dönemlerinden birinde, Lale Devri'nde İstanbul'da bulunan İngiltere'nin Osmanlı elçisi Lord Montagu'nun eşi Lady Mary Montagu arkadaşlarına yazdığı mektupta kendisinin de giyindiği Türk giysisini şu cümlelerle tarif etmektedir: "...önce gayet geniş bir şalvarım var. Bu gayet ince, gül pembesi, kenarı sırmalı kumaştan yapılmış bir şalvar. Terlikler sırma işlemeli beyaz deriden yapılmış. Şalvarın üstüne sarkan tül gömlek tamamen işlemeli. Gömleğin kolları kolumun yarısına kadar iniyor ve çok geniş. Yakasını elmas bir düğme ilikliyor. Göğüsün renk ve şekli gömlekten tamamen görünüyor. Entari ise sanki vücuda göre biçilmiş ceket. Fakat benimki beyaz Şam kumaşından yapılmış, kenarı ise gayet kalın sırma işlemeli. Bu çeşit elbiselerde düğmenin elmas veya inci olması lazım. Kollar arkaya doğru genişliyor. Mintanım ise şalvarımın kumaşından. Elbise vücuduma çok uygun. Uzunluğu ayaklarıma kadar. Bele aşağı yukarı dört parmak genişliğinde bir kemer takılıyor. Kolları uzun ve dar. Zengin kadınların kemerleri elmas veya sair kıymetli taşlarla süslü. Fazla masraf olmasın diye bazılarını işlemeli satenden yapıyorlar. Ayrıca önden elmaslı toka ile bağlanıyor bu kemerler. Türk kadınları kürkü ev elbisesi olarak bazen giyip bazen çıkarıyorlar. Bu kürkler ağır dibadan, içleri samurla kaplanmış, kolları omuzlardan aşağı inmiyor. Benimki kenarları sırmalı yeşil kürk. Başa giyilen şapkalara kalpak deniliyor. Kışın giyilenleri elmaslarla işli kadifeden, yazın ise bol sırmalı kumaştan yapılıyor. Başın öbür yanındaki saçlarda toplanıyor., üstüne çiçek veya sorguç gibi şeyler konuluyor. En revaçta olanı da muhtelif taşlardan müteşekkil büyük bir demet takmak. İncilerden çiçek goncaları, elmaslardan yaseminler, yakutlardan güller, sarılarından da fulyalar yapılıyor. Bütün bunlar o derece güzel yapılıyor ki, daha güzelinin yapılabileceğini tasavvur

edemezsiniz. Saçlar olduğu gibi arkaya dökülüyor, inciler ve fiyonklarla süslenmiş örgüler yapılıyor” (Montaçu trs: 51-52).

Sadece hali vakti olan kadınlar değil toplumun bütün tabakalarına mensup kadınların hepsinde bu süs ve özeni görmek o dönem için mümkündür. “...sırtında işlemeli çevre satan bir satıcının karısı bile sırmaz elbise giymiyor. Onların da kakım kürkleri ve başlarına takmak için elmasları var...” (Montaçu trs: 132) diyen Montaçu bize o dönemden ayna tutmaktadır.

Lady Montaçu gibi XVIII. yüzyılda Osmanlı topraklarında olan ve yaşanan hayatın tanıklarından biri de D’ohhsson’dur. O gözlemlerini şu cümlelerle ifade etmektedir: “Türk erkekleri kullandıkları kumaşların cinsinde, üzerlerinde taşıdıkları yahut süs olarak kullandıkları eşyada nispeten serbest davranmaktadır. Ancak kadınlarında bu serbestlik büsbütün göze çarpar. Halleri vakitleri ne olursa olsun, altın yahut gümüşten, küpe, bilezik, gerdanlık ve kemer takmayan kadına hemen hemen rastlanmaz. Daha yüksek mevkilerde olanlarda ise bu süs eşyası en halis incilerden ve her çeşit değerli taşlardan olur. Kadınlar çok defa beş, altı yüzüğü bir arada takar. Bütün parmaklara, başparmağa bile yüzük takıldığı olur. Başlıkları yüksektir, daima düz, işlemeli yahut renkli müslinden yapılır ve çiçekler, elmaslar, yakutlar ve zümrütlerle süslenir. Bazıları da padişahı taklit ederek balıkçıl tüy takar. Bunlara “sorguç” diyorlar. Sorguçlar buket biçiminde olur. Sorgucun sapı değerli taşlarla zenginleştirilir. Kadınlar arasında saat kullanma pek yaygın değildir. Altın, yahut elmaslı saatleri olanlar bunu göğüslerinin sol tarafındaki küçük cebe koyarlar. Dışarıdan sadece zinciri görünür.” (D’ohhsson trsz : 97)

Montaçu’nun ve D’ohhsson’un da belirttiği gibi en zengininden en fakirine herkes gücünün yettiği ölçüde değerli kumaş ve mücevhere rağbet ediyordu. Özellikle bu devirde, feracelerin kumaşları laleler gibi renklenmiş, yakaları genişlemiş hatta zaman zaman dantellerle süslenmiş, yeni mesire yerleriyle birlikte daha çok insan içine çıkmaya başlayan Osmanlı kadını fark edilmek arzusuyla kendisini en kolay şekilde ifade edebileceği unsura yani giysilerine daha çok önem vermiştir. Daha parlak, daha renkli kumaşlardan yapılan dışarılık giysileri, yakalarda uzayan danteller, yüzü örten yaşmaklardaki incelmeler bunların her biri kadının “var olmasının”, “görünür olmasının”, “fark edilme” arzu ve isteğinin bir tezahürüdür. Nedim’in aşağıdaki gazelinde bir güzelin üzerinde gördüğü giysiyi yeni çıkan bir kıyafet olarak nitelemesi Onun bu konudaki dikkatini göstermektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu mesire yerlerinin yapılışıyla birlikte dışarıda daha çok görünen kadın kendisini daha güzel gösterecek, fark ettirecek yeni arayışlar içerisine girmiş ve kıyafetleriyle bu amacına ulaşmıştır.

Sürin üstündedir dik dik gibi şimdi kemerler hep

Miyân-ı dil-beranda bir yeni çıkdı kıyâfet var

Nedim D, G. 66/ 1

Ancak kadınların kıyafetlerindeki bu değişiklik nihayet padişahın da dikkatini çekmiş ve bu konuda bir ferman² çıkmıştır. Fermanda bazı yaramaz kadınların kıyafetlerinde değişik şekiller ve yenilikler yaparak adet ve ananelere ters düştükleri belirtilerek, feracelerin yakalarının ve kullanılan dantel miktarının izin verileden fazla olması ve yaşmakların yüzü gösterecek kadar incelmesinin gözlemlendiği; bu tarzda kıyafet giyen kadınların ilgili kişiler tarafından dışarıda görüldükleri anda cezalandırılmaları buyurulmaktadır. Lale Devri'nin genel atmosferinin kadınlar üzerindeki etkisi son derece açıktır. Bu etkinin bir tezahürü olan giyim ise üzerinde durulması gereken dikkate değer bir konudur. Çalışmamızda dönem şairlerinden; Antepli Aynî, Nedim, Arpaemini-zâde Sâmî ve İzzet Ali Paşa'nın divanlarında karşımıza çıkan kadın giysilerini dikkatlere sunarak Lale Devri'nde

2 “İstanbul kadınlarının kıyafetlerine dair

İstanbul kadısına ve yeniçeri ağasına ve hassa bostancı başıya hüküm ki dârü'l-hilâfetül aliye pâyitaht-ı cihanbanî ve âbiruy-i memâlik-i osmanî olup mecma-i ulemâ ve makarr-ı sulehâ ve üdebâ olmağla memâlik-i saireden rüchânı oldığı gibi sükkânının dahi merâtibi nasa göre elbise-i mu'tade ve kıyafet-i hasbel âdeleri ruhsat-ı şer'iyyeye mutâbık ve kavanin-i hikmet ihtivâyâ muvâfık muvâfık olmağla bilâdî saire ahalisinden imtiyazı lâzime-i namusu devletden iken seferler takribi ile devlet Edirne'de bulunup ümür u mühimmeye iştigal ile tesamüh olunmağla bazı yaramaz avretler intihâz-ı fırsat ve sokaklarda halkı idlâl kasdına izhâr-ı zîb ü zînet ve libaslarında gûna gûn ihdâsı bid'at ve kefere avretlerine taklid serpuşlarında u'cube hey'etler ile nice üslûbu ma'yub ibda' ve âdâbı ismet bilküllüye meslûb olacak mertebe kıyafetler ihtira' itmeleriyle bundan akdem men' olunmuş iken mesâlik-i meham-i nizâmı memâlik-i islâma iştigal esnasında eslâfımızdan adem-i tekayyüdden naşi yine hetk-i perde-i namusdan tehaşi itmeyüp dürlü dürlü hey'et-i senia ve kıyafet-i fazihaya mütasaddî ve birbirini görerek bu hâlet ehl-i ismet olanlara da âdet olmak mertebelerine müeddî olmağla ümmet-i Muhammedî idlâl ü ifsâda sebep ve ehl-i ırz ve sahibe-i ismet olanlara dahi ittihad-ı kıyafetden naşi-şenaatletri sirayetine bâdî olduğundan maada nisvan kocalarına teklif-i hâm ve muhill-i edeb olan bid'at-ı seyyieleri üzre elbise-i nev-zuhûr tedârikine ikdâm iderek zi kudret olenleri zükûr ü nisâyâ haram olan israf-ı mal ve itlâf-ı emvâl ile günahkâr ve kudreti olmayanlar ve olup bu hâlete rızâ virmeyenler eyyâm-ı mübârekece zevcelerinden müfâratat idecek rütbelere vardığı zâhir ve aşikâr ve kâr-i kadim olan elbise ve aknişe kâsîd ü bî itibar olduğundan ehl-i sukda ve sair ehl-i beldece zaruret ü ihtiyâc vukuuna bais olacağı bedidar olup bu emr-i münkerin nehyi lâzım ve bu gûne nisvânın su-i edeblerin men şer'an ve kanunen mühim olmağın badelyevm nisvân taifesi bir şibirden ziyâde kebir yakalu ferace ve üç değirmi mikdarı haddi itidalden ziyâde yemeni ile sokağa çıkmıyup ve bir barmakdan ziyâde şirit istimal itmemek ve iderler ise yakaları kat olunmağla tenbih ve inzâr ve bundan sonra dahi mütenebbih ve müteyakkız olmayup kiraren müşahade olunur ise ahiz ve diyar-i ahare nefy ü iclâ ile te'dib olunacakların mahalle imamlarına muhkem tenbih ve te'kid ve bu gûne bidai fahişenin amelesi olan terzileri ve şiritçileri dahi zecr ü tehdid eyleyüp eğer bundan sonra mütenebbih olmazlar ise feracelerinin yakaları ve serpuşları kat olunup yaramazlarının zararı ehl-i ırz hatunlara dahi sirâyet idüp anların ateşine yanup libasları yırtılacağı ve perde-i ismetleri hetk olunacağını kemâl-i mertebe tefhim ve siz ki yeniçeri ağası ve bostancı başı mumaileyhsiz bu makule hey'et-i fahişe ile rast geldiğiniz nisvân taifesinin hilâfı emr-i şerif hareketlerine müsamaha ve iğmazı ayin ve himaye ile mazmunu emr-i âlişanı tenfiz ü icrâda bir dürlü tekâsülünüz istima' olunacak olur ise muahaz ve muakab olacağımızı yakinen bilüp ana göre basiret üzre hareket ve bu hususda ziyâde ihtimam ve dikkat ve bu emr-i şerifimi mahakimda sicillâta kayd ü sebt ve düsturül amel olup fibaad işleyenlerin cezâ-yı sezâları tertib ve nisvândan kâienan men kâne mütenebbih olmayanları ta'zir ü te'dib eyleyüp tesamüh ve tekâsülden ihtiraz ve müslime ve kâfire ve salih ve facireyi kıyâfeti na meşru'adan bi eyyi hâlin men ü zecr ve mesağı şer'i olmayan bidatlerin def ü men eylemeniz babında fermân-ı âlişanı sadır olmuştur. Buyurdumki evaili 1138"Ahmed Refik, 1988, Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı, Enderun Kitabevi, İstanbul.

kadın giyimi konusuna değinmeye çalıştık. Giyim eşyalarını baş, vücut ve ayağa giyilmelerine göre sırasıyla birer beyitle örneklendirmeyi uygun bulduk. En sonunda da giyimde kullanılan bazı aksesurları yer verdik..

Fes: Kadın başlığı olarak fesin, 16. asırdan itibaren kullanıldığı bilinmektedir. Kadın fesleri, etrafı ve üzeri çeşitli işlemler yahut değerli taşlarla süslenerek kullanılmıştır. Eyüp'te bulunan Pertev Paşa türbesinde yer alan eski mezarlarda, fesli kadın kabir taşlarına rastlanmaktadır. Sokağa çıkarken kadınlar fesin üzerine örtülerini örterek çıkmışlardır (Koçu 1967: 116).

Aynî, kadınların fes giydiğini ve festen sarkan püskülü şu beyitlerinde zikretmiştir:

*Geydi gördüm meh-cebînim bu gice rü'yâda fes
Şâh-ı hüsne tâc ile ta'bir olur ma'nâda fes*

(Antepli) Aynî D., G. 97/ 1

Mi'cer: Kadınların kullandığı bir başörtüsüdür (Devellioğlu 1998: 643).

Nedim, mi'ceri bayrak olarak tahayyül etmektedir:

*Erte meydân-ı recûliyyetde bayrak-bend olur
Nîze-i Behrâma nâhid-i sipihrin mi'ceri*

Nedim D., K. 5/ 22

Nikâb: Yüzün tamamını örtmek için kullanılan örtüdür. Bazı kaynaklarda peçe, yaşmak olarak da açıklanmaktadır (Özen 1983:148). Ancak yaşmak açıklaması yanlıştır. Çünkü yaşmak, gözleri açıkta bırakan bir örtüdür. Nikab ise, yüzü ve gözleri tamamen örterek kapatan bir örtüdür. Kadınlara has bir giyim eşyası olmasına rağmen, sosyal statüsüne uygun olmayan yerlere girip çıkan genç, güzel ve zengin erkekler tarafından da tanınmamak için kullanılmıştır. Türkçe karşılığı ise, peçedir (Koçu 1967: 181-82).

“Biz onu yüzü örtülüyken bile göremezken yazık ki rakib gümüştten gerdanını örtüsüz koklar.” Diyen Nedim güzelin yüzüne hasrettir.

*Nikâb ile göremezken biz anı vâ-hayfâ
Rakîb o gerden-i simîni bî-nikâb kokar*

Nedim D., G. 16/ 4

Câme: Farsça olan bu kelime, genel olarak üste giyilen kıyafetlere verilen isimdir. Sözlüklerde elbise, libas, esvab anlamları verilmektedir (Pakalın 1983: I/255; Koçu 1967: 49).

Bayramlık elbiselerin, günlük giyilenlerden farklı olduğu Nedim'in;

*'İydiyye câmelerle çıkup seyre dil-berân
Uşşâkın etdiler yeniden hâlini yaman*

Nedim D., K. 24/ 13

Dâmen: Etek anlamına gelen “dâmen”in, beyitlerdeki kullanımına bakıldığında, farklı terkipler içerisinde ve alışılmamış bağdaştırmalarla kullanıldığı dikkat çekmektedir. “Dâmen-i gerdûn”, “ter-dâmen”, ve “dâmen-i rahm” bu tip kullanımlardır.

*Ben kimseye açılmâz idim dâmenin olsam
Kim görür idi sîneni pîrâhenin olsam*

Nedim D., G. 83/ 1

Elbise: Çamaşır üzerine giyilen her tür giyeceğe elbise denir (A.A., 1998:112).

*Rengîn-hûn-i eşk ider uşşâk câmesin
Hûbân giyince elbise-i al al-i îd*

Arpaemini-zâde Sâmi D., G. 23/ 4

Entâri-‘Anteri :Aslı Türkçe olan bu kelime Araplar tarafında ayın harfiyle yazılması sebebiyle ‘anteri şeklinde okunmuştur. Beyitlerde ‘antâri ve ‘anteri şeklinde kullanılmıştır. Üste giyilen elbise anlamına gelmektedir. Eskiden kadınlar gibi erkeklerde entari giterdi. Bir de gece yatarken giyilen “gecelik entari” vardı. Gecelik entari uzun bir gömleğe benzerdi. 1826 da Yeniçeri Ocağının kaldırılmasından sonra İkinci Sultan Mahmud tarafından yapılan kıyafet inkılabına kadar günlük hayatta ve işte erkekler tarafından da giyilmiştir. Ancak kadınlardan farklı olarak erkekler entariyi hiçbir zaman içdonu üzerine giymemişler, içdonunun üzerine çakşır, şalvar giymiş onların üzerine entari giymişlerdir. 1826’daki kıyafet inkılabıyla resmi dairelerde ve işte yasaklanan entari daha sonra sokakta, kahvelerde, alışverişte kullanılmıştır. 1908 tarihindeki ikinci Meşrutiyete kadar devam eden bu kullanım 1909’da İstanbul’da erkekler için gecelik entari ile sokağa çıkma yasağı konulmasıyla sona ermiştir (Koçu 1967: 102).

*Ya’ni Sultân Ahmed-i Gâzi ki dūş-ı kadrine
Atlas-ı gerdûn müzerkeş tügmeli bir ‘anteri*

Nedim D., K. 5/ 15

Eteklilik: Bele oturan ve çeşitli boylarda olup topuklara kadar inebilen bir kadın giysisi (A.A., 1998:115).

*Al eteklik olalı cûy-ı murâd üzre habâb
Ber-hevâ etdi dili nağme-i der ten yeleli*

Nedim D., G. 162/ 2

Ķabâ: Önü açık kaftana kaba denir. Üste giyilen elbisedir. Mevlevilerin giydikleri bir üstlüğe de aynı isim verilir. (Pakalın 1983: II/ 112) (Koçu 1967: 136) (A.A., 1998: 195).Kabâ beyitlerde farklı renklerde karşımıza çıkmaktadır. Ancak kırmızı, en çok kullanılan renktir.

*Âhuvâne zîn-pûş-i al ile itse hırâm
Cilve eyler gûyiyâ bir dil-ber-i gül-gûn-kabâ*

Arpaemini-zâde Sâmî D., K. 9/ 61

Kaftân: 1828’de yapılan kıyafet inkılabına kadar Osmanlı toplumunda elbisenin üzerine giyilen bir üstlüktür. Önü açık, boyu uzun ve geniş kesimli olan kaftanın önü zaman zaman sırmalarla veya kürkle süslenirdi. Mezapotamya kökenli bir giysi türüdür. Osmanlı toplumunda her iki cins tarafından da kullanılmıştır. Kaftanlar genellikle en değerli kumaşlardan yapılırdı. Kışın giyilen kaftanların içi kürkle kaplanırdı (Koçu 1967: 138) (A.A., 1998: 196). Bahaddin Ögel kaftanla ilgili şu bilgileri vermektedir; “kaftan sözünün aslının Farsça olduğu söylenir. Fakat Ahmet Vefik Paşa’ya göre Farsça kaftan sözünün aslı Türkçe kaftandan gelmiştir. Kaftan İran’da giyilen pamuklu bir savaş elbisesiydi. Asım Efendi’ye göre bu Türkistan’da “kalmaki”, Abadolü’da “çukal” denilen zırhın karşılığıdır. Kaftan Çağatay Lehçesinde “kaptan” şeklinde söylenir. Herhalde Ahmet Vefik Paşa buna bakarak yukarıdaki hükmü vermişti. Orta Asya Lehçelerinde ise bu söz pek görülmez...” Dede Korkut’ta da mutlu bir günde giyilen kırmızı renkteki kaftanla beraber; gelinin düğünde güveye hediye ettiği “ergenlik kırmızı kaftan”dan bahsedilmektedir (Ögel 1985: 5). Osmanlı’da kırmızı renkteki kaftanın gelinlik olarak kullanıldığı bilinmektedir. Ancak kaftanın Osmanlıdaki kullanımına bakıldığında savaş zırhı olmak için çok da uygun bir giysi türü olmadığı görülmektedir.

*Göründükçe o sim-âbi kabâdan sine-i sâfın
Döner âyine üzre mühre-i sim-âba can tende*

Nedim D., G. 134/ 5

Kaftan kadın erkek ayrımı olmaksızın her iki cins tarafından da giyilen bir giysidir. Günlük hayatta daha alelade kumaşlardan yapılanlar tercih edilirken, özel günlerde, bayramlarda, ziyafetlerde ve düğünlerde daha ağır kıymetli kumaşlardan yapılmış kaftanlar tercih edilirdi. Türk giyiminde kaftan bulunan, belirlenen ilk örneklerde dahi mevcuttur. Dede Korkut hikayelerinde de gelinlerin giydiği kırmızı kaftandan bahsedilmektedir. Aynı şekilde kırmızı kaftan ve kırmızı duvak gelin giysisi olarak Osmanlı Devleti’nde da varlığını sürdürür.

*Hırâm eyle giyüp haftân-ı alı dirse bî-diller
Kad-i bâlâm âl ile temâşâ itmek isterler*

Arpaemini-zâde Sâmî D., Mt. 63

Kerrâke: Pakalın kerrâkenin yünden ve softan ince cübbenin adı olduğunu, Padişahların giydiği kerrâkelerin ise samura kaplı, mücevher çapraştı olduğunu söylemektedir. Kerrâkenin üzerine kapaniçe denilen kolsuz ve önü çapraştıvari, kaytanlı, yakası enli, veya mücevher şemseli, büyük yakalı kürkleri giymenin adet olduğunu ifade eden Pakalın; kadınların genellikle çitariden, sevaiden, geziden

entari giydikleri halde ona kerrâke isminin verilmediğini, yapılışına göre iki etekli, üç etekli gibi adlar verildiğini bildirmektedir. (Pakalın 1983: II/ 243).

Koçu, Pakalın'ın açıklamalarını doğru bulmaz. Ona göre kerrake samurla kaplı, yani kürklü olunca, "ince sof veya yünlü cübbe" olmaktan çıkar. Kapanıçe gibi bir şeyin altına giyildiğinde de üstlük olmaktan çıkar. Bu yüzden Koçu Kamûs-ı Türki'deki şu açıklamanın doğru olduğunu kabul ettiğini söyler : "*İnce sofdan yapılır hafif bir cübbenin adı; vaktiyle ilmiye mensupları giyerdi*" (Koçu 1967: 154). Antika Ansiklopedisinde verilen bilgiler de kerrâkenin genellikle ilmiye sınıfının giydiği ince sofdan dikilmiş vücuda oturan bir tür cübbe olduğunu doğrulamaktadır (A.A.1998: 220).

Nedim bu beyitiyle bize kerrâkenin eteklerinin kola dolanacak kadar uzun olduğu bilgisini vermektedir; "O nazlı güzeli, yarı mest olmuş bir halde kolunda kerrâkesinin eteği elinde kırmızı bir gülle gördüm" demektedir.

*Ne gördüm ol büt-i nâzende nîm-mest olmuş
Kolunda dâmen-i kerrâke elde bir gül-i âl*

Nedim D., K. 8/ 32

Kürk: İşlenerek elbise, astar ya da aksesuar olarak kullanılan; yumuşak tüylü hayvanların postları ve bu postlara kaplanan kumaşlarla yapılmış giysilere genel olarak kürk adı verilir. Kürkler hangi hayvana ait olduğunu da belirten isimlerle anılır. Samur, vaşak, zerdava, kakım, tilki, sincap, tavşan... bunlardan bazılarıdır. Kürk Osmanlı Saray'ında son derece önemli bir yere sahipti. Kürklerin en güzelleri soğuk iklimli memleketlerden geldiği halde İstanbul en güzel kürklerin alınıp satıldığı bir merkez haline gelmiştir. Kürkçülük ise başlı başına bir sanat olmuştur. Usta debbağların elinde önce sırt, boyun, göbek ve bacak kısımları olarak dörde ayrılan kürklük postlar ince bir işlikle işlenir, birbirine dikilir ve eni boyu tespit edilmiş bir pafta teşkil eder. Buna tahta denir. tahtalar iki ön parça, bir arka parça, omuzlar, kol ve boyun oyuklarıyla kaplanacak hale gelir bu ferve adını alır (A.A.1998: 245).

*Kapladuğ gül-penbe şâli ferve-i semmûruna
Ol siyeh zülfü döküp ol sine-i billûruna
İtr-ı şâhîler sürüp ol gerden-i kâfûruna
İyddir çık nâz ile seyrâna kurbân olduğum*

Nedim D., Ş. 25/ 4

Pirâhen : Türkçe gömlek, Farsça pirâhen, pîrehendir. (Koçu 1967:192-193)

*Müjgâmi sûzen ide meger rişte cânını
Ol cism-i nâzenine göre pîrehen diken*

Arpaemini-zâde Sâmî D., G. 99/ 3

Şâl: Elbiselik olarak da dokunan ama genellikle boyuna, omuzlara atılmak için bele veya sarığa sarılmak için kullanılan kıymetli bir kumaşın adıdır. Hindistan ve İran'da dokunan şallar özellikle çok rağbet görürdü. Dokunduğu yere göre Şal-ı Keşmir, Şal-ı Horasan gibi isimler alırdı. Çoğunlukla desen olarak çizgili, çubuklu dokunsa da Horasan şalı çizgisiz, serpme çiçekli idi. Üzerindeki motiflere göre halk arasında "Anberser", "Göbekli", "Rizât", "Potalı", "Valide Şalı" ve bunlara benzer isimler almıştır (Pakalın 1983: III/ 307) (Koçu 1967:213-214). Nureddin Rüşdi Büngül "Eski Eserler Ansiklopedisi" isimli eserinde Şal maddesinde şunları yazıyor: "... Şalın en ince ve en güzelleri Lahor'da, Keşmir'de, ve derece derece Kirmanda, Horasanda, (Trablusşamda) ve (memleketimizde) Güründe dokunur. Bunlar dörder arşın boyunda iki endaze eninde top olarak yapılır. Şalların, iki beyaz ve bir vişne renkli çizgisi ve çizgileri içerisinde güzel çiçekler yapılmış olanları makbuldür. Şaldan boy hırkaları, kuşak yapılır. İstanbul'da boyun atkısı olarak kullanılır. Ortası siyah şallardan da tabut örtüsü, türbe örtüsü olur."

*Biçinmiş bağlar ıydıyye cümle fıstıkî atlas
Sarınmış başa neftî şâlini serv-i hurâmânı*

Nedim D., K. 11/ 58

Nedim önce bele sarılan kırmızı şaldan bahsederken sonra siyah şala bürünüp, diyerek şalın vücuda, omuza sarılarak kullanıldığını ifade etmektedir.

*Hâlenin reşk ile hûn olduğu ser-tâ-be-kadem
O miyâne sarılan kırmızı şâlindendir*

Nedim D., G. 21/ 2

Kefş : Ayakkabı, pabuç anlamına gelmektedir (Devellioğlu 1998: 503).

Pîş-i şâhânda itse reftârı

Kefşden pâym eylemez âri

Arpaemini-zâde Sâmî D., M. 5/ 5

Mest: Üzerine pabuç giyilen, hafif ve yumuşak ayakkabı (Devellioğlu 1998: 628). Nedim beyitte mest'i tevriyeli kullanmıştır. Mest hem sarhoşluk hem de ayakkabı anlamına gelmektedir. Kelimenin uzak anlamı olan ayakkabı kastedilmiştir.

*Topukların göricek mest olup safâsından
Pabuç gibi açılıp kaldı ağzı haffâfın*

Nedim D., G. 65/ 3

Mûze: Çizmeye verilen isimdir

*Menhec-i 'ilmin nice hasm olmasın erbâbına
Çarhı pâ-mâl etmedir kasd âsmânî mûzeden*

Nedim D., G. 110/ 4

Pâbuç: Farsça pâ-ayak ve pûşiden-örtmek kelimelerinin birleşmesiyle pâpûş kelimesi meydana gelmiştir. Türkçe ayakkabı kelimesinin tam karşılığıdır. Halk ağzında pâbuç olarak kalmıştır. “Yarım pabuç, yarım pabuçlu, yalın ayak yarım pabuçlu” tabirleri vardır, *ayağına ne bulursa çekip geçiren, giyen, perişan kılıklı anlamlarında kullanılır.*” (Koçu 1967: 185) Pabuçların ön kısmının açık olduğunu bu beyitten anlamaktayız.

*Topukların göricek mest olup safâsından
Pabuç gibi açılıp kaldı ağzı haffâfın*

Nedim D., G. 65/ 3

ĦalĦâl: Eskiden kadınların süs amacıyla ayak bileklerine taktıkları ayak bileziğine verilen isimdir. Halhal kıymetli madenlerden de yapılırdı (Pakalın 1983: I/ 708) (Koçu 1967: 126) Arpaemini-zâde Sâmi de halhalın kullanımındaki en önemli sebebe dikkat çekmekte ve onun ayağının güzelliği halhalından gelmekte diyerek halhalın ayağa, bileğe güzellik vermesi için bir süs olarak takıldığına vurgu yapmaktadır.

*Gerdiş-i nûr-ı nigeh ziver-i âgûş ideli
Pây-ı hüsni o mehün halka-ı halhâldadır*

Arpaemini-zâde Sâmi D., G. 39/ 3

Kemer: Pantolon ya da eteğin düşmemesi için bele takılan ve genellikle önündeki bir tokayla tutturulan kumaş, deri veya çeşitli madenlerden yapılan giyim eşyasıdır. Ancak kemer eskiden beri Türk toplumunda çok daha farklı anlamlara gelmektedir. Kemer yüzyıllar önce hakimiyet ve aidiyet anlamları taşımaktaydı. Kemere işlenmiş olan figür kişinin hangi topluluğa ait olduğunu veya iktidar sahibi olduğunu gösteren bir alametti. Türk geleneklerinde halen evin kızı düğün esnasında evden çıkarken, erkek kardeşi, ağabeyi ya da en yakın erkek akrabası tarafından o evden namuslu ve el değmemiş olarak ayrıldığı bir göstergesi olarak beline kırmızı kemer veya kuşak bağlanmaktadır. Kemer Osmanlı toplumunda zenginliğin bir işaretidir. Altın ve gümüş kullanılarak, üzerine değerli taşlar işlenerek yapılan kemerlerin yanı sıra; çok kıymetli kumaşların üzerine, değerli taşlar kullanılarak yapılan süslemelerle birer sanat eseri haline gelen kemerlerin örneklerine müzelerimizde rastlanmaktadır. Bunların dışında kemer tarikat giyiminde önemli bir yere sahiptir. Hatta bu giyimden ayrılmaz bir parçasıdır demek yanlış olmaz. Tarikat giyiminde kemer, aidiyetin, bağlanmış, biat etmiş, o yola girmiş olmanın bir alametidir (A.A., 1998: 218) (Pakalın 1983: II/ 241) (Koçu 1967: 152).

*Değilmiş kasdı hançer çekmek ol sermest-i tannâzin
Hemân âgûş açup zerrîn kemer göstermek istermiş*

Nedim D., Kt. 81/ 1

Kuşak: Kaynaklarda kuşağın hem kadın hem de erkeklerin kullandıkları bir eşya olduğu ve erkek kuşağının iki şeklinin olduğu belirtilmektedir. beli sıkmak için, içdonu ve iç gömleği üstüne ve esvab altına, arkada kuyruk sokumu hizasında önde meme altına kadar dolanıp sımsıkı sarılan ve mevsimine göre yün, pamuk vs. değişen iç kuşağıdır. İkincisi ise kıyafetin üzerine sarılan, şalvar, potur, çakşır veya mintanın üzerine sarılır. Kuşağın kumaşı bazan en kıymetlilerinden olur ve bu kuşak aynı zamanda bir cep işlevi görürdü. Kuşağın kıvrımları arasında kese, hançer, çubuk, anahtar, saat, enfiye kutusu gibi kişinin üzerinde bulunması gerekenler taşınırdı. Kadın giyiminde ise entarinin üzerine sarılırdı. Sadece Bursa'da dokunan kuşak türlerinden bazıları kaynaklarda şu şekilde tespit edilmiştir; Bursa kuşağı, süzme kuşak, Trablus kuşağı, payıgü-zin kuşağı, Hind, ak, kırmızı semle, hatem, balıkdişi, Yemen, Fizani, zerbeft, firengi, Acem, müzehhep, şal. dağlık, kan-ce, Tosya, zerrin... (Koçu 1967: 161) (Özen 1983: 184).

Aşağıdaki beyitte kuşağın düğmesinin olduğu ifade edilmektedir. Kuşak bele sarıldıktan sonra uçları kıvrımlar arasına sıkıştırılarak tutturulurdu. Beyitten öğrendiğimize göre bunun bir yolu da düğmelemektir.

*Kuşağın tüğmesin çözmekde havfım yokdur ammâ kim
Yürek titrer kemer-bendindeki hançer husûsunda*

Nedim D., G. 119/ 3

Nitâk: Arapça bir isim olan kelime; kemer, kuşak anlamına gelmektedir. İkinci anlamı peştamal, üçüncü anlamı ise "bir çeşit Arap elbisesi" dir (Devellioğlu 1998: 842). Aynı'nin aşağıdaki beyitinde kemer, kuşak anlamında kullanılmıştır. Giyimde kadın-erkek arasındaki farklılık bu beyitte vurgulanmaktadır. Aynı, mert olanın hırka giyip beline ip kuşanacağını; süslü elbise ve gümüş nitâkın ise kadınlara mahsus olduğunu ifade etmektedir. Arpaemini-zâde Sâmî'nin beyitindeki nitâk ise altındır.

*Hırka geyer de ip kuşanır merd-i âşk olan
Simîn nitâk u câme-i zibende zendedir*

(Antepli) Aynı D., G. 51/ 3

Elde çevgân-i sîmi şekl-i hilâl

Belde zerrîn nitâkı hâle misâl

Arpaemini-zâde Sâmî D., M. 1/ 15

Yelpaze: Sallandığında bir hava akımına sebep olarak yüzü serinletmeye yarayan; küçük taşınabilir bir alettir (Büyük Türkçe Sözlük). İzzet Ali Paşa ise o dönemde hanım iğnesi adı verilen ince uzun bir kayıkta elinde yelpazesıyla geçen bir güzeli şöyle anlatmaktadır:

*Kimdür o hanım-ignesi kayıkla geçenler
Almış ele yelpâze bir âfet var içinde*

İzzet Ali Paşa D, s.238

Sosyal hayatın birer aynası durumunda olan edebi metinler burada da görüldüğü üzere, dikkatli bir şekilde bakıldığı taktirde ait oldukları toplumun sosyal hayatıyla ilgili en küçük ayrıntıları dahi okuyucularına vermektedirler. Elimizdeki örneklerden hareketle zihinlerde Osmanlı kadınının giyimiyle ilgili bazı fikirler oluşturduğumuz kanaatindeyiz. Lale Devri'nin atmosferi içerisinde kadınların da değişen hayata uyum sağlamak ve bu hayatla birlikte değişmek arzularını aynı zamanda bir iletişim vasıtası olarak da kabul edilen giyim üzerinden ifade etmeye çalışmaları dikkat çekicidir. Ancak görülüyor ki ev içerisindeki durumları her ne olursa olsun kadının dikkat çeken en ufak girişimi dahi toplumun dikkatli nazarlarından kaçmamış ve gereken önlemler en kısa zamanda alınmıştır.

KAYNAKÇA

- Ahmet Refik, 1988, *Hicri On İkinci Asırda İstanbul Hayatı*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Altınay, A. R., [Yayına Hazırlayan: A. H. Dirioz], 1973, *Lâle Devri*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları, Ankara.
- Antika Ansiklopedisi*, 1998, Kültür Yayınları, İstanbul.
- Arslan, M., 2004, *Antepli Aynî Divanı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Aypay, A. İ., 1998, *Lâle Devri Şairi İzzet Ali Paşa Hayatı- Eserleri- Edebi Kişiliği*, İstanbul.
- Büngül, N.R., (trsz) , *Eski Eserler Ansiklopedisi*, Tercüman Yayınları 1001 Temel Eser: 94.
- Canca, G. E., 1999, *Bir Geçiş Dönemi Olarak İstanbul'da III. Ahmet Devri Mimarisi (1703-1730)*, Mimar Sinan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- D'Ohsson, M., [Çeviren: Z. Yüksel], (tarihsiz), *XVIII. Yüzyıl Türkiyesinde Örf ve Âdetler*, Tercüman Yayınları 1001 Temel Eser: 3.
- Eldem, S. H., 1977, *Sadabad*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul
- Koçu, R.E., 1967, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Sümerbank Yayınları, Ankara.
- Kutlar, F. S., 1996, *Arpaeminizade Sami Divanı*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Macit, M., 1994, *Nedim Divanı (İnceleme-Tenkidli Metin)*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Montagu, M., [Çeviren: A. Kurutoğlu], (tarihsiz), *Türkiye Mektupları*, Tercüman Yayınları 1001 Temel Eser:12.
- Oskay, Ü., 2005, *İletişimin A B C'si*, Der Yayınevi, İstanbul.

Ögel, B., 1985, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. V, Ankara.

Önder, M., 1998, *Antika ve Eski Eserler Klavuzu*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara.

Özen, M. E., 1983, “*Kıyâfet Lugatçesi*”, Bilgisayar Ortamında Dosya.

Özlük, I.P., 2011, “*Klasik Türk Şiirinde Giyim-Kuşam Kültürü*”, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Pakalın, M. Z. ,1983, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Sevüktekin, A. M., 1997, *Osmanlı Dönemi Kadın Giysileri*, Türkiye İş Bankası Yayınları Ankara

Ünver, A. S., 1987, *Geçmiş Yüzyıllarda Kıyafet Resimlerimiz*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Yazıcı, G. E., 1998, *Edirneli Kâmi ve Divanının Tenkitli Metni*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Yıldırım, I. P.,2004, “*Lale Devri’nde Kültür ve Edebiyat*”, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.